

ТМ	Г. XXXII	Бр. 1	Стр. 43 - 50	Ниш	јануар - март	2008.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 821.163.41-31.09 Прошић Л.
101:821.163.41-31.09 Прошић Л.

Прегледни чланак
Примљено: 18.09.2007.

Лука Прошић
Филолошки факултет
Београд

РОМИ: ИГРА И ВРЕМЕ

Резиме

У тексту аутор објашњава како је написао две књиге о Ромима. У првој *Игра и време* – изашлој 1972. у Нишу, везаној за Роме скопске Топана мале и насталој после катастрофалног земљотреса 1963. године – преовлађује прича и опис, и у њој се говори непосредно о Ромима. У другој *Ромски есеји* – опет изашлој у Нишу 2005 – преовлађује мисао и филозофем над причом, то су есеји у којима превагу носи рефлексивна. На крају аутор образлаже филозофску позадину и једне и друге књиге.

Кључне речи: Роми, ромска култура, филозофија Рома, Скопље, Ниш

Ја сам написао две књиге о Ромима, прва *Игра и време*, изашла је 1972. године, у Нишу, у издавачкој установи *Градина*. Текст је прво објављен у часопису *Градина* број 7/1972., уредник и једног и другог издања био је Веселин Илић, а текстови су настали у Скопљу пре и после земљотреса 1963. године. У то време на Топани живело је око 30.000 Рома, тамо је врло од живота, од пискова зурли и ударања у добоше. Ја сам на Топану одлазио с времена на време и у ходу сам посматрао то што се дешавало, то је била моја феноменолошка редукација Рома.

После земљотреса највећи део Рома пресељен је у Шуте Оризари и смештено у америчке хангаре за авионе, које је Амерички црвени крст поконио Ромима, у којима се лети није могло живети од врућине, а зими од хладноће. Али, било је ту још невоља. Пресељени

lukap@bitsyu.net

Роми би свако јутро кретали од тога села према Скопљу, и носили све са собом, и онда се навече исто тако враћали у своје хангаре и биле су то живописне колоне.

Књига је, кад се појавила, добро примљена од критике. У Београду је П. Протић књигу назвао "лириком несигурних", у Нишу је М. Марковић књигу похвалио и истакао ту њену онтологичност и то проговање бића, Р. Раденковић, проф. Филозофског факултета у Нишу, ове је текстове назвао "светлостима бића". У оквиру Ромског програма Радио Београда одржан је разговор о књизи а о њој су писали у *Ромским новинама* /*Романо Лил*, уредник Драгољуб Ацковић/ Лука Штековић и Миленко Пејовић. Такође је Соња Маловразић на Другом програму Радио Београда у емисији *Ризница* говорила о њој.

И још, књигу *Игра и време* неки млађи су 1973. године однели у Индију и бацили је у једну од њених светих река.

Много касније књигу је на македонски превео др Кирил Темков, професор етике и естетике на Филозофском факултету у Скопљу, а објављена је 8 априла, на Светски дан Рома, 1999. године /уредници издања Кирил Темков и Петар Јаки, издавач "Епоха" у Скопљу/. Неки делови књиге су преведени на ромски, енглески и француски језик. Предговор македонском издању написао је Мустафа Неждет, а поговор Кирил Темков и Миленко Пејовић. Професор Темков је у часопису *Дијалог* написао кратку студију о књизи, одмах пошто се појавила на српском, и текстове назвао егзистенцијалистичким есејима о скопским Ромима. По њему они су јединствени и најбољи филозофски текстови који су написани о Ромима. Једном приликом ми је рекао, кад је књигу превео на македонски, "да је најзад стигла кући".

Неки мисле да би у овом другом издању речи "Циганин", "Цигани", "цигански", итд. требало заменити речима "Ром", "Роми", "ромски" и сл., јер би то било у складу са разлозима да се прекине са ружним стереотипима о Ромима. Међутим, ја сам ипак одлучио да и у овом издању остане све као и у првом. При томе имао сам у виду то да је рукопис настао у Скопљу давне 1963. године, а у то време у јавности је употребљавана реч "Циганин" и њене изведенице. Друго, ја сам допирао и до правих значења тих речи и, ако бих их мењао, ова књига би изгубила свој изворни смисао. Треће, Роми би требало да сачувају и забележе све речи које су везане за њих и посебно оне речи којима се изражавају негативна осећања према њима, као што су псовке и сви ти стереотипи и негативни изрази, и то не само на српском већ и на другим језицима других народа и средина у којим Роми живе; био би то изузетан речник те ромске катастрофе. А Роми су заиста катастрофа у Европи, они су жртве цинизма и лицемерја тога великог и опасног подземног духа Европе и духа саме те културе и цивилизације. Али, то се дешава и другим народима, само у другој

форми, зар није лицемерје и цинизам да се Израелци и Пластинци друже више од пола века у рату и мржњи, што је погубније него да су под окупацијом или у колонијалном ропству. /Да би САД под изговором њиховог мирења, биле присутне на Блиском Истоку и остваривале профит од нафте и сл./ А отворен цинизам и лицемерје се испољава и према нама Србима у решавању статуса Косова итд.

Моја књига *Игра и време* има те разлоге, који су у неком смислу и документациони и који су учинили да не преправљам те речи, било би то лоше поправљање, и зато у овом издању ова књига остаје у својој првобитној језичкој верзији. Она има ту околност, која је непријатна, и коју носи собом, али се због тога и подноси и допушта да се буде изнад тога. Али, та околност је и са временом, ранијим и садашњим и у том смислу је потребно уздизање, а сама "тежина" и то такво осећање су знак тога уздизања.

Друга књига, *Ромски есеји* изашла је у Нишу 2005. године, издавач је *Друштво Ром Саит Балић*, а уредник Осман Балић. Она је у неку руку наставак прве и довршава је. Да споменем да је и ова књига добро примљена, а у *НИН-овој анкети* о десет најбољих филозофских књига које су објављене 2005. године у Србији стављена је на песто место, анкету је водио Ненад Даковић, који је у *НИН-у* и писао о овој књизи, а др Ц. Вукашиновић је у *Књижевним новинама* и *Градини* објавио обиман есеј о овој књизи. Захваљујем се професору Универзитета у Нишу др Драгољубу Б. Ђорђевићу, затим професору Београдског универзитета др Токици Јовановићу и Осману Балићу, уреднику књиге, који су у највећој мери заслужни што је књига штампана, затим М. Беланчићу, Н. Даковићу, Д. Ацковићу, Р. Војводићу и посебно М. Дачовићу, на учешћу у разговорима о овој књизи на *Трибини Културног Центра* у Нишу, затим на *Трибини у Дому Омладине* у Београду, у *Коларчевој задужбини* и *Кући Ђуре Јакишића*. И на крају посебно се захваљујем Радмили Глигић која је на *Трећем програму* радио Београда емитовала у више наставака текстове из *Ромских есеја* пре него што је књига штампана и што су касније емитовани прикази о овој књизи Р. Ђорђевића и Ђ. Јовановића. Такође текстови из ове књиге објављени су у више наставака у часопису *Књижевност*, коју је уређивао Вук Крњевић. Морам да споменем да су о књизи писали *Танјуг*, *Политика*, *Борба*, *Експрес*, *Таан* и неки другим листови. У *Темама*, часопису Нишког Универзитета, уредник Д. Б. Ђорђевић, објављени су текстови неколико аутора са промоције на *Коларчевој задужбини*.

У овој књизи употребио сам реч "Ром" и њене изведенице. Такође, Кирил Темков, преведећи *Игру и време* на македонски, употребио је речи "Ром", "ромски" итд. Али то, наравно, има своје оправдање и разлоге.

Тиме сам, како сам написао у поговору за ову другу књигу за-творио свој ромски круг: *Игра и време* је његов почетак, а *Ромски есеји* његов завршетак.

Али, поред ових информација морао бих додати и нека раз-јашњења о овим књигама. Прво, то је питање њихове узајамности, оне се и разликују и допуњују и у формалном и тематском смислу. Друго, хтео бих да дам један оквир у коме су писани ови текстови, то је филозофски контекст, без кога сигурно и не би настали.

Прво. Обе књиге имају есејистичку форму, односно написане су као спој приче и теорије, то је, дакле, једно осцилирање између приче и "појма". У том смислу есеји могу бити различити, то зависи од тога да ли у тој форми преовлађује прича или "појам". У првој књизи преовлађује прича и опис, и у њој се говори непосредно о Ромима. У другој преовлађује мисао и филозофем над причом, то су есеји у којима преовлађује рефлексивност. А чудно је то да се Роми такорећи и не спомињу у њој. И то је та недоумица која се јавља код многих, и то питање: зашто сам ове есеје назвао ромски. Ја мислим да се заиста могу тако назвати, да они припадају Ромима и по начину како су написани, то је сама интуиција и само то домишљање. И мислим да су Роми у томе изворни. Али, о томе ћу касније нешто рећи. Али *Ромски есеји* припадају Ромима и по теми, у њима се "роми" изводе до општих тема и ови есеји говоре у том смислу највише о Ромима и поред тога што се у њима они не спомињу.

Овде бих скренуо пажњу на то да сам, кад се ради о овим есејима, истрајавао на једном односу између приче и мишљења и то моје истрајавање на томе назвао сам *ромски есеји*. Могао сам то назвати и другачије. Али сам тај однос назвао *ромски есеји*, и мислим да они могу представљати нешто као нови жанр, или једну форму којом се изражава то што се такорећи не може изразити и што је неухватљиво.

Већ сам рекао да постоји разлика и у тематском смислу између ове две књиге. У првој преовлађује живот и кретање Рома, а њихово кретање је то што је супстанцијално код њих, то кретање доноси свет и кад смо у покрету стално добијамо и због тога је кретање и то је супстанцијално кретање. Ја сам у првој књизи описивао такво кретање Рома, то је игра, затим одскакање од земље, и то "лебдење" у висини, али и стизања на одредишта. А кад се стигне, онда је друго али исто усмерење и кретање. Сам њихов живот, то је њихов ход и кретање.

У овој другој књизи реч је о "коначности", наиме о нашој моћи да "коначни постојимо" /Хајдегер/. И овде можемо бити у недоумици, зашто о коначности кад су у питању Роми? Можемо се то питати. Коначност припада и Ромима, као и другима, а с тим је и наш обзир према нама самима, ми смо у обзиру и према себи, и то је нај-

загонетнији обзир и најчуднији. Ми смо коначни и имамо моћ да коначни постојимо. У овим есејима ја сам желео само да изразим то такво осећање и реч "коначност" покрива мноштво тема, а међу њима је и та да сами себе држимо за свој сопствени перчин. А с тим је и то питање о најчистијем и највишем. И питање: шта смо? Те "теме" које сам обрађивао нису, наравно, никакве "флоскуле", ја их овде не могу посебно издвајати, а у књизи су распоређене и обрађене тако да стварају утисак несређености, али постоји једна унутрашња сређеност.

Друго. Сада бих подсетио на филозофски оквир на коме су настали ови есеји и овде бих изнео нека од тих схватања о животу и смрти и о коначности.

Кад је реч о "коначности", могло би се имати на уму да је то присутно и у миту и у религијама и у филозофији и, наравно, у наукама, то је стара тема. Али је и изван тих форми и о њој се непрекидно расправља. Овде бих изнео само нека схватања о коначности, тако је, на пример, код орфичара тело коначно, а душа бесмртна, а с тим разликовањем коначног и вечног итд., и почиње човекова "драма", а то је вероватно највећи наш духовни "проналазак", могли бисмо да кажемо да, кад смо пронашли ту разлику између коначности и вечности, да с тим почиње и сва та наша изузетност и та наша драма, а то је сигурно трајна и највећа драма и то што је постало наше тежиште, а с тим као да се пресељавамо унутра, кад смо се као коначни и са тим искуством о својој коначности, нашли пред вечношћу. А с тим су и сва друга духовна проналажења и тек са вечношћу и само то губљење и нестајање добија тежину и пробија се до своје пуне заокружености и као да тек тада почиње само то духовно и умно и свака друга духовна активност, а то је онда то што би се могло узети као само то средишње и одржавајуће и у својој је бити трајно и сами себе у том смислу доживљавамо. И зато је то орфичко схватање имало толико утицаја на целу грчку културу, и оно као да стоји у темељу целе грчке културе, али и европске. И сва каснија схватања су на томе разликовању, и на тој "елементарности" и разликовању коначног од вечног, тако код Хераклита имамо душу чији логос не можемо открити /"...логос душе не можеш открити..."/ и то је нека врста вечне, бесмртне душе, а код софиста се у споју софистичког субјекта и субјективности са Анаксагориним нусом јавља демон /то је кретање од нуса ка субјекту, постоји једно кретање од Анаксагориног нуса /објективни нус/ до субјекта и субјективности/ а кад се то приближи, или споји, тада је то демон, који је носио собом и "Платона", а касније је то припало романескним јунацима /Дон Кихот/, то је њихово настојање да досегну идеал /нус, идеју/. А, како то не могу, онда постају демони, који јуре за својим идеалом и тако стичу авантуру и романескни заплет. И Платон разликује две врсте душа, то су

смртне и бесмртне, а те бесмртне су прожете идејом Добра, то су оне које су имале снаге да се пробију врло близу идеје Добра, Лепоте и Истине, и оне су услов праведног полиса. Овај филозоф "душу" узима као услов социјалног и политичког живота, и при томе треба имати на уму да је душа са идејом, односно са "појмом", или су само неке душе са идејом, или су више способне од других да буду са идејом, а тиме су у пунијем сагледавању и саме коначности, а с тим и саме праведности. Аристотел разликује три врсте душа, а само је појетички нус бесмртан, он је оно што је сама могућност. Могло би се закључити да су Грци овим веровањем у бесмртну душу избегли Кјеркегорово "очајање", али су га и сачували. А то је учињено и у религијама, на пример, у идеји о васкрснућу.

Ако се имају у виду филозофска учења, могли бисмо рећи да у старијим онтологијама има, наравно, и "човека", на пример у Парменидовом ставу да су биће и мишљење идентични. Али, у већој мери има физиса и космоса. Платон је, као што знамо, поставио идеје као то прво, а сам "полис" и све што је с нама, то је изведено из идеја, које су исувише апстрактне и опште, да би саме по себи могле нешто рећи о човеку. Али говоре и о човеку. Али, се у томе губи појединачност и субјективност. И зато је тај такозвани есенцијализам доведен у питање и дошло је до преокренућа, прво је "егзистенција", а онда есенција, и то је почело у најпунијем смислу са Кјеркегором и по њему Сократова судбина нам је ближа од Платонове и сл. А ако се имају у виду Хајдегера схватања и уопште те новије онтологије, тада се у томе морају имати у виду и та помакнућа "бића" према човеку, "биће" је помакнуто према човеку и конкретније, према нашем уму, сам наш ум поставља себе као биће, а с тим су и сви проблеми новије филозофије. У тим схватањима свакако су најизразитији С. Кјеркегор и М. Хајдегер. Кјеркегорова књига *Болест на смрт* се бави питањем коначности и у том погледу то је најзначајнија књига, али у току тог дугог времена од кад је написана чини ми се да није прочитана на прави начин. Али, изгледа да је време такво да ће се прочитати. Хајдегер одређује човека као биће на путу ка смрти. По тим текстовима у *Бићу и времену* он је, као што се зна, постао познат. Али, о свему томе може се говорити неком другом приликом. У *Уводу у метафизику* Хајдегер је расправљао о питању бића, он грчку филозофију, али и филозофију уопште своди на познато питање: "Зашто је уопште оно што бива, а није чак ништа?" и у излагању о изворности тог питања поставља питање самог човека, а с тим и умности, односно самог ума, а с тим и питање саме коначности. У спису *Кант и проблем метафизике* Хајдегер сматра Канта, а не Кјеркегора, носиоцем тог преокрета према човеку /са његовим питањима: Шта могу да знам? Ша могу да чиним? Чему могу да се надам? и, Шта је човек?/ У Кантовим питањем открива се човек као коначно

биће. И зато је његова филозофија у најдубљем смислу метафизика, упркос наукама и научном сазнању.

А "смрт" у нашем времену? И о њој се, наравно, говори у овим есејима. "И поред тога што је апсолутна, она се за савремени свет све снажније поставља, речено је поговору ових есеја. И пробуђеност је за њу већа, неголи што је то било раније. Или, она сама, као да је из једног великог присуства /или удаљавања/ избила у први план, и никога неће поштедети, а ни себе. А зашто би? Али је деструктивнија и страхотнија, него што је раније била" /видети "Поговор" *Ромским есејима*/.

Али, "ствар" није само емотивна, него и практична. Ради се о овоме: ми смо на путу ка смрт, ми смо пре смрти и у том смислу ми смо коначни, и сама коначност и у сваком свом трену смо коначни. А са нама као таквима, као коначнима намеће се питање опстајања и збрињавања, и то је та практична сфера нашег живота. А с том практичном нашом страном намеће се и питање правде и правичности. Ако смо коначни и ако се као коначни збрињавамо, и ако смо у бризи за опстајањем и поред тога што смо коначни, да ли у томе и у тој бризи о себи као коначним бићима, имамо снаге и мудрости за правду и правичност? С тим питањем о правди и праведности почиње и Платонова филозофија, односно питањем о праведном и добром полису, да ли се може изградити праведан полис, или бољи полис од атинског, јер атински полис, који је смакнуо Сократа, није добар полис. Платон је сматрао да се то може постићи.

Такође су и други значајни мислиоци сматрали да се то може урадити, на пример Маркс. Али комунизам као режим је сломљен. Али, овде се не ради о томе да се брани комунизам, или да се напада. Ради се о том великом слому, и о тој највећој светској хипокризији и о самом светском цинизму. Али и изгледи су сурови. А ако се уз то има у виду и сва бруталност која се испољавала у току историје и ако је то тако, онда смо у недоумици због те основе и тог разлога који чине да је све то тако како је? Да ли је то због тога што смо коначни и зато смо и због тога смо у том бруталном међусобном односу и зар би се то могло изменити и успоставити нешто друго? И сама "коначност" је страхотна. И тек с тим, наиме са становишта коначности могуће је једно разголићавање, али и то је само једна илузија.

А онда би се могло рећи:

"Али, идеш самом границом дозвољеног. Али и храброст је за похвалу.

Али, о чему је реч? Роми у већој мери имају моћ разголићавања, они то чине у већој мери него други, они себе разголићују, и друге, они то чине по позицији, која је код њих нешто изузетнија него код других, али је и иста, а по тој би се позицији и цивилизација и култура испостављале као "...", како би рекао један тамни писац. Ро-

ми су се нашли на циничном 'простору' цивилизације, и на циничној страни света, и на тој се страни показују, кад пролазе поред других, и кад се упоређују с другима.

Али, шта? Кад је цинизам? Кад нема чедност" /"Поговор", *Ромски есеји*).

Luka Prošić, Beograd

ROMA: PLAYS AND TIME

Summary

In this text the author informs us about two books about Roma that he has written. In the first one Play and Time published in 1972 in Nis which depicts Roma from Skopska Topana Mala in the period after the cataclismic earthquake in 1963 a story and description directly about Roma prevails. In second one Roma Essays again published in Nis in 2005 a thought and philosophy prevails over story and these are essays dominated by reflection. In the end the author explains philosophical background in both books.

Key Words: Roma, Roma Culture, Roma Philosophy, Skopje, Niš